

Bajorai Upytės pavieto teisme pagal žemės teismo knygas (paskutinis XVI a. dešimtmetis)

DARIUS VILIMAS

Lietuvos istorijos institutas, Kražių g. 5, LT-01108 Vilnius

El. paštas: dariusvilimas@hotmail.com

Upytės pavieto žemės teismo darbas XVI a. pabaigoje tyrinėtas nedaug, to pavieto bajorija buvo sudėtinė LDK valdančiosios „tautos“ dalis. Tyrimo tikslas ir uždaviniai – atskleisti Upytės pavieto bajorijos žemės teismų kasdienybę XVI a. paskutiniajame dešimtmetyje, nustatyti, kas buvo aktualiausia bajorams žemės teismuose, kokios problemos juose keltos ir spręstos. Straipsnyje pagal vienuolika išlikusių rankraštinų paskutiniojo XVI a. dešimtmečio Upytės žemės teismo knygų atskleidžiami svarbiausi bajorijos interesai šiose įstaigose, bandoma sugrupuoti jose esančių įrašų rūšis.

Raktažodžiai: LDK paviatų žemės teismų knygos, Trečiasis Lietuvos Statutas, LDK bajorija, Upytės pavietas

Savivaldus paviatų žemės teismas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje buvo įkurtas 1564–1566 m. įgyvendinus teismo, administracinę ir savivaldos reformas. Tada buvo sustambintas administracinis valstybės padalijimas, padėjęs geriau organizuoti ir militarines pajėgas, įkurti savivaldūs žemės teismai ir paviatų seimeliai, priimtas II Lietuvos Statutas. Naują LDK teismų istorijos puslapį atvėrė 1564 m. liepos 1 d. Bielsko privilegija, numačiusi kokybiškai naujo, savivaldaus pavieto žemės teismo atsiradimą. Valstybės diduomenė, iki tol turėjusi privilegiją būti teisiamą tik didžiojo kunigaikščio valdovo arba Ponų Tarybos, nusileido ir pareiškė, kad dabar visą valdantįjį luomą, bajoriškąją LDK „tautą“ plačiaja prasme teis vienodi savivaldūs bajoriški teismai, teritoriškai apimantys visą valstybės teritoriją.

Faktine naujųjų žemės teismų darbo pradžia galima laikyti 1565–1566 m. sandūrą, jų įsteigimas sutapo su galutiniu II Lietuvos Statuto priėmimu. LDK teritorija beveik tolygiai buvo padalyta į 13 vaivadijų ar joms prilygstančių seniūnijų (Žemaitija) su 30 pavietų. Po Liublino unijos, Lenkijai aneksavus Palenkę, Voluinę, Kijevo ir Podolės Braclavo vaivadijas, 1569 m. antroje pusėje Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje liko 9 vaivadijos su 22 pavietais.

Kiekvieno pavieto žemės teismą sudarė formaliai iš keturių kandidatų siūlomas ir valdovo iš jų pasirinktas žemės teisėjas, žemės pateisėjis ir žemės raštininkas. Jiems padėjo ke-liolika teismo vykdytojų, vadinamų vazniais. Žemės teismo raštininkas pats knygų nevedė,

tik prižiūrėjo raštvedybos procesą, kontroliuodamas kelių djakų arba paraštininkų darbą. II Lietuvos Statutas numatė tris žemės teismo sesijas per metus: žiemą (Trijų Karalių), vasarą (Šv. Trejybės) ir rudenį (Šv. Mykolo).

TRUMPAS IŠLIKUSIOS ŠALTINIŲ BAZĖS APIBŪDINIMAS. PANAŠIŲ PROBLEMŲ TYRIMAI

Upytės pavieto žemės teismų knygos yra išlikusios nuo 1569 metų. Šio pavieto žemės teismo knygos, vestos iki III Lietuvos Statuto įvedimo, jau tyrinėtos šiek tiek kitokiu, nors ir panašiu, rakursu [23], taip pat ir naujausiame apibendrinančiame straipsnyje [21].

Iš XVI a. paskutiniojo dešimtmečio išliko vienuolika skirtingo dydžio ir būklės Upytės žemės teismo knygų. Dalis jų smarkiai apgadintos ir neįskaitomos ir tuo jos skiriasi nuo to laikotarpio kitų pavietų žemės teismų knygų, pvz., nuo Kauno pavieto [19, 229]. Bajorijos tyrimui pasirinkta Upytės žemės teismo knygų medžiaga, kuri saugoma VU bibliotekos Rankraščių skyriaus fonde Nr. 7, sign. 221–231. Tos teismo knygos ir bus mūsų tyrimo objektas.

Jau minėta, kad šios knygos prastai išlikusios, daugelyje vietų defektuotos (nors ir restauruotos apkljuojant jas plonu „rūkumuojū“ popieriumi, dar iki restauracijos jos buvo smarkiai apirusios). Kai kurias dabar bandoma restauruoti, nors ir atrodo, kad dalis jų nesugražinamai prarasta (1).

Skirtingai nei ankstesnėje studijoje apie Upytės žemės teismą ir jo kasdienybę iki 1588 m. [23, 77–87], kurioje greta nagrinėjamų žemės teismo knygų tyrimui padėjo ir publikuota viena Upytės pilies teismo knyga, šįkart paskutiniojo XVI a. dešimtmečio to pavieto pilies teismo knygos nepublikuotos ABAK serijoje (2), tik aprašytos Vilniaus Senujų aktų archyvo knygų apraše (3).

LDK pavietų žemės teismų knygos nėra sulaukusios labai daug tyrėjų dėmesio. Keletas jų ar jų fragmentų iš baltarusiško LDK arealo yra paskelbta XIX ir XX a. sandūroje [24, t. 17, 21, 22]. Žemaitijos teismų knygas savo chronologiškai ankstesniam tyrimui daugiausia yra peržvelgęs E. Saviščevas [8]. Ankstyvąjį, ikireforminį (prieš 1566 m.), laikotarpį ir priešteisminių dokumentų funkcijas nagrinėjo I. Valikonytė [19], vėlyvesniu laikotarpiu domėjosi Žemaitijos tyrėjai – J. Drungilas [13], R. Trimonienė [16]. Ukrainoje panašią į R. Trimonienės tyrimų temą apie giminystės ryšius pilies teismuose gvildeno V. Poliščiuikas [26; 27]. Naugarduko ir kitų pavietų bajoriją Baltarusijoje tyrinėjantis A. Radamanas peržvelgė išlikusias savo regiono medžiagą [28], prie jo prisidėjo keli baltarusių istorikai, tyrinėjantys Gardino žemės teismo knygas – A. Šalanda [30; 31] ir N. Sliž [32].

Kaip atrodė Upytės pavietas po teismų reformos? Minėtoji 1565–1566 m. administracinė reforma, sustambinusi senuosius pavietus-valsčius, Upytės beveik nepalietė – ji liko vienu iš keturių Trakų vaivadijos pavietų, siaura linija įsiterpusi tarp Žemaitijos vakaruose, Kauno pavieto pietuose ir Ukmergės pavieto rytuose. Pavieto plotis iš rytų į vakarus apytikriai siekė nuo 110 km jo šiaurėje iki 25 km pietuose. Šiaurėje praplatėjęs pavietas ribojosi su

- (1) Tokios yra Upytės Trečioji (1584–1586), Penktoji (1590–1592), Septintoji (1594) žemės teismo knygos.
- (2) Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актовых книг (АВАК). Акты Упитского гродскаго суда. Вильна, 1899.
- (3) Upytės ankstyvųjų pilies teismo knygų aprašai (XVI pab.–XVII pr.) yra paskelbti XX a. pradžioje išleistoje Vilniaus centrinio archyvo senujų knygų [VCA] aprašų serijos leidimuose [25, t. 7, t. 8].

Livonija, kuri nuo 1561 m. buvo LDK, o nuo 1569 m. – bendra LDK ir Lenkijos valda. Net generalinio naujų LDK paviatų ribų ir teismo vietų nustatymo rašte, kuris datuojamas maždaug 1566 m. pradžia, apie Upytę užsimenama labai trumpai: tik pabrėžta, kad „Upytės pavietas liko toks pats, kaip buvo. Kurio [ilgis] yra 17 mylių“ [29, st. 884]. Jame nekalbama ir apie jokią papildomą smulkesnių „mažųjų pavietėlių“ prijungimą prie Upytės. Septyniolikos mylių pavieto ilgį, jei laikysime, kad tekste kalbama apie lenkiškas mylias, sudaro Upytės pavieto ilgis iš pietų į šiaurę, apie 120 km, ir jis beveik atitinka tiesią liniją nuo jo pietinio ir šiaurinio pakraščio (Kėdainių ir Biržų). Toks jis be didesnių teritorinių korekcijų išliko ir vėliau – XVII ir XVIII amžiuje.

Pavieto centru tuo metu jau buvo Panevėžys, nors pavietas ir toliau vadintas Upytės vardu. Tuo metu buvo du Panevėžiai: bažnytinis Senasis Panevėžys ir maždaug kilometrą nuo jo nutolęs Naujasis Panevėžys, kuris ir tapo naujuoju pavieto centru. Nors miestas ir nebuvo didelis, vis dėlto jis buvo didesnis už Upytę, kuri tada buvo tik nedidelis gyvenamasis punktas. Naujojo žemės teismo darbas turėdavo vykti pavieto centro (ar kelių centrų) pilyse, tačiau Panevėžyje nebuvo pilies ar didesnio dvaro [12, 23], todėl Upytės pavieto bajorai daug kartų, pradedant nuo 1569 m. [29, st. 525], prašė didžiojo kunigaikščio leisti jiems pasistatyti teismams skirtą pastatą naudojant Panevėžio valstybinės girios medieną. Po ilgų vilkinimų toks pastatas Panevėžyje pastatytas tik 1614 m., ir šis klausimas chronologiškai išeina iš mūsų tyrimo ribų. R. Ragauskienės studijoje bandoma nustatyti, kur galėjo vykti žemės teismo sesijos, kai pavieto centre dar nebuvo pastato teismui ir archyvui. Manoma, kad pavieto teismai galėjo dirbti ir pilies raštininko, ir net žymesnių miestiečių namuose [15, 50]. O. Maksimaitienė teigia, kad teismo įstaigos galėjo iš pradžių dirbti Panevėžio valstybiniame dvare, tačiau ten buvo per mažai vietos [14, 14], todėl ir prašyta pastatyti atskirą namą teismams. Apie Upytės pavieto teismų darbą privačiuose namuose ar karčemoose kalba ir A. Astramskas [12]. Štai Upytės pilies teismas 1584 10 02 dirbo Panevėžio miestiečio Povilo Vaitiekaičio namuose [24, t. 8, st. 192]. Tokių pastabų yra ir nagrinėjamo laikotarpio žemės teismo knygose [6, 225].

Kaip atrodė to meto kultūrinis Upytės pavieto kraštovaizdis? Be jokios abejonės, vyrauja lietuviški vietovardžiai ir hidronimai. Lietuviai sudaro ir didesnę teismo knygose aptinkamų bajorų dalį, dauguma jų dar neturi net ir suslavintų pavardžių galūnių. Kur ne kur pasitaiko pirmieji atsikėlėliai iš Lenkijos, aptinkame ir vieną kitą rusėną / slavą (daugelis jų yra kun. Kurbskio bičiuliai, giminės ar bendražygiai, mat jis šiame regione gavo didelių valdų). Kartais šmėkšteli ir vokiečių kilmės bajoras iš Livonijos ar paminimas jos paribyje buvęs, bet jau vokiškai vadinamas dvaras.

Upytės pavieto žemės teismo pareigūnų skyrimą gana lengvai galima atsekti pagal didžiojo kunigaikščio privilegijas Lietuvos Metrikoje. Yra publikuoti ir to pavieto pareigūnų sąrašai [17, 454–542]. Paskutiniajame XVI a. dešimtmetyje Upytės žemės teisėjais dirbo du asmenys – Stanislavas Bialozaras, 1591 m. pakeltas į pavieto pakamarius, ir Jonas Žygmantavičius (1592–1607), pakeltas į žemės teisėjus iš žemės pateisėjo [17, 514]. Tuo metu keitėsi ir žemės pateisėjai – iki 1592 m. juo ten buvo Jonas Žygmantavičius, pakeltas į žemės teisėjus; jį pakeitė Florijonas Beinartas (1592–1606) [17, 498]. Žemės raštininku ten dirbo Mikalojus Lopatinskis, aptinkamas šiame poste maždaug nuo 1582 m. vasaros ir dirbęs ten iki 1604 m. [17, 490]. Pavieto žemės teismo pareigūnai būdavo renkami specialiai tam šaukiamuose rinkiminiuose seimeliuose, didžiajam kunigaikščiui pasiūlant 4 kandidatus į vieną postą. Tuo atveju, kai į postą būdavo keliamas pareigūnas „bendru sutarimu“, keturių pretendentų rinkti nereikėdavo.

1 lentelė. XVI a. paskutiniojo dešimtmečio Upytės žemės teismo knygos (1590–1601)

Knygos eilės Nr. ir VUB RS, f. 7, Nr.	Metai	Lapų sk. / įrašų sk.	Sesijų sk.	Pastabos
Upytės 5-oji, 221	1590–1592	216/106	2	Beveik visi dokumentai yra 1590 m.
Upytės 6-oji, 222	1593	287/151	2	
Upytės 7-oji, 223	1594	325/158	2	
Upytės 8-oji, 224	1595	395/?	2	Skaitmeninama
Upytės 9-oji, 225	1595	211/76	1	
Upytės 10-oji, 226	1596	315/181	3	
Upytės 11-oji, 227	1598	315/184	1	
Upytės 12-oji, 228	1597–1599	205/70	2	Daugiausia 1597 m. dokumentai
Upytės 13-oji, 229	1599	315/279	1	
Upytės 14-oji, 230	1599	118/59	1	
Upytės 15-oji, 231	1600–1601	22/7	2	Fragmentas, 1600 m. yra tik 2 dokumentai

Visų žemės teismo knygų įrašų įvadinė dalis standartinė ir vienoda. Prieš juos dažniausiai nėra jokių antraščių (ten, kur jos yra, jos užrašytos lenkų kalba ir daug vėliau), tik nurodoma įrašo data (mėnuo, diena, kartais savaitės diena), o ten, kur keletas ar keliolika įrašų atlikti vieną dieną, dažniausiai pasitenkinama pastaba „tą pačią dieną“ (*тогож дня*). Toliau paminimi žemės teismo pareigūnai, dirbę tą dieną (dažniau be žemės raštininko), ir nusakoma reikalo esmė (kas prieš juos stojo, dėl kokio reikalo ir pan.). Jei tai ne byla, o tik notarinis įrašas, perkeliantis privataus įrašo originalo ar jo aktavimo kituose teismuose nuorašą, randame to kito teismo visos sudėties paminėjimą ir pažodinį dokumento pakartojimą (nuorašą). Bajorams besibylinėjant ir stengiantis įrodyti savo argumentų teisingumą, kartais peraktuojami keleriais ar net keliasdešimt metų senesni įrašai, bylos pusės daug kartų cituoja veikiančio Lietuvos Statuto paragrafus ar mini bendrųjų valstybės seimų konstitucijas (nutartis), dažnai net prašoma leidimo prisiekti. Teisminiai įrašai pabaigiami bylos sprendimo (arba atidėjimo) fiksavimu arba pastaba, kad dokumentas tiksliai aktuotas iš pateikto originalo.

NOTARINIO IR TEISMINIO POBŪDŽIO ĮRAŠŲ SANTYKIS UPYTĖS ŽEMĖS TEISMO KNYGOSE XVI A. PABAIGOJE

Tiriant pavietų žemės teismų knygų turinį, naudotasi jau keliuose minėtuose straipsniuose [21; 23] taikyta ir kiek išskleista tyrimo schema. Visi tirtų žemės teismo knygų įrašai padalyti į du didelius blokus: notarinius ir teisminius-juridinius įrašus. Kadangi dažnai sunku nubrėžti ribą tarp notarinių ir teisminių-juridinių įrašų, stengtasi pabrėžti skirtumą tarp tų dokumentų, kurie buvo aktuoti teismo knygoje be jokių tarpininkų, ir tų, kurie įrašyti per pavieto teismo pareigūnus. Taigi pirmuoju atveju kalbama apie *grynąjį notariatą*, kuriame žemės teismas funkcionuoja ne kaip teismo, o kaip notarinė įstaiga. Kiti atvejai nors ir panašūs, tačiau jau su teismo tarpininkais, todėl priskiriami antrajam įrašų tipui. Pavyzdžiui, tiesioginis įvedimas į parduotą ar įkeistą ir pan. valdą įrašant tai be tarpininkų bus notarinis įrašas, o tas pats veiksmas, fiksuotas vaznio ir su juo buvusių bajorų liudininkų, jau priklausys antrajai įrašų grupei. Lygiai taip pat pavieto vaznių notarinio savo *bičiulių* įrašo aktavi-

mas priklausys pirmajam dokumentų blokui, o visais kitais atvejais „advokatavimas“ – jau antrajam.

Notarinių įrašų blokui priklausys visi turto ir valdų pirkimo bei pardavimo, arendos ir įkeitimo, dovanojimo, mainų, dalybų aktai, visi skolraščiai ir testamentai, kilnojamojo ir nekilnojamojo turto inventoriai ir sąrašai, taip pat susitaikymai, leidimo ir kvitavimo raštai ir dar daug kitokių smulkesnių ir retesnių notarinių įrašų, pavyzdžiui, pranešimai apie sumokėtą kraitį, vainiką ar kilusius gaisrus. O teisminiai-procesiniai aktai yra visi įrašai, kurie sudaryti arba teismo pareigūnų, arba bajorams kreipiantis į žemės teismą jau ne kaip į notarinę, o į teismo įstaigą. Šie aktai sudaro tris dideles grupes. Pirmą – teismo nutartys ar jų nukėlimas, perdavimas kitiems teismams. Antra – vaznių (teismo vykdytojų) pareiškimai apie įvykdytus ar neįvykdytus teismo nuosprendžius, įteiktus ar neįteiktus įvairius teismo šaukimus, vaznių dalyvavimas įvertinant skundėjų nuostolius ir žaizdas, bajorų šaukimai į teismą. Trečia grupė – tai pačių bajorų pareiškimai: jų skundai dėl prieš juos įvykdytus įvairius nusikaltimus (su vaznių apžiūra ar be jos), jų atvykimo ar neatvykimo paliudijimas, įgaliojimai atstovauti jiems ar paimti pinigus ir pan.

Žinoma, neįmanoma labai griežtai atriboti visų įrašų, todėl abiejuose aktų blokuose neišvengiamai atsiranda pavienių atskirų įrašų grupelė. Taip pat reikia pabrėžti, kad dėl išlikusių šaltinių fragmentų ir jų būklės negalima kalbėti apie visą paviatų žemės teismų darbo panoramą. Siūloma žemės teismo knygų tyrimo schema taip pat nėra baigtinė, ateityje ji gali būti tobulinama ar išplėsta.

Tai kuo gi ypatingos Upytės žemės teismo knygos? Kaip ir daugelyje kitų LDK paviatų, jose daugiau notarinių įrašų, tačiau jie neužgožia teisminės šios institucijos funkcijos. Kartais akivaizdus didesnis notariato poreikis. Štai dėl neaiškių priežasčių žemės teismas Upytėje nedirbo tris teismo sesijas iš eilės – 1598 m. vasarą, 1598 m. rudenį ir 1599 m. sausį (4), o po šios pauzės knygoje, apimančioje 1599 m. vasaros teismo sesiją, gausu notarinių įrašų. Iš 279 tos knygos įrašų tik 16 nenotariniai, bet net ir jie – vien tik vaznių pranešimai, tarp jų nėra nei vieno teismo nuosprendžio (nors ir yra keliolika susitaikymų, neaišku, ar jie liudija taikų žemionių būdą, ar tik norą baigti užsitęsčius ginčus taika, kai taip ilgai nedirba teismas). Vėlesnėje teismo knygoje [10] tų pačių metų rudenį viskas atsistoja į savo vietas: iš 59 knygos įrašų net 30 yra teisminių, iš jų 23 – teismo nuosprendžiai.

2 lentelė. Upytės 1590–1601 m. žemės teismo knygų turinio analizė

Eilės Nr.	Knygų metai	Iš viso įrašų	Iš jų notarinių	Iš jų teisminių
Upytės 5-oji	1590–1592	106	83	23
Upytės 6-oji	1593	151	96	55
Upytės 7-oji	1594	158	134	24
Upytės 8-oji	1595	?		skaitmeninama
Upytės 9-oji	1595	76	46	30
Upytės 10-oji	1596	181	122	59
Upytės 11-oji	1598	184	112	27
Upytės 12-oji	1597–1599	70	32	38
Upytės 13-oji	1599	279	263	16
Upytės 14-oji	1599	59	29	30
Upytės 15-oji	1600–1601	7	5	2, abu 1600 m.

(4) Tai daug kartų minėta tryliktoje 1599 m. Upytės žemės teismo knygoje [9].

Kokie raštai būdavo įrašomi į Upytės žemės teismo knygas? Jų spektras yra itin platus ir sunkiai apibendrinamas. Štai nedidelėje 6-oje Upytės žemės teismo knygoje (1593 m., 151 įrašas, 287 lapai) [2] randame visą pluoštą įvairiausių dokumentų ne tik apie pirkimą, ginčus dėl muštynių ar turto. Iš jos sužinome apie bjaurų, necenzūrinį plūdimąsi gatvėje [2, l. 465 v.] ir sumokėtą galvažudinės mokesčių (susitarus bylos pusėms) [2, l. 372-v], taip pat randame pasakojimą apie brolių, tarnavusių samdytiniu kareiviu Podolėje ir Voluinėje (jo brolis tuo metu teisėsi be jo advokato žinios, todėl patirti dideli nuostoliai) [2, l. 494–507], ar apie Lietuvos-Livonijos paribio bajorą, nukentėjusį per Upytės pavieto ir Livonijos sienos patikslinimą 1585 m. [2, l. 532-v]. Tokios smulkios, bet labai netikėtos to meto bajorijos gyvenimo detalės yra lyg deimantukai, glūdintys iš pirmo žvilgsnio įprastuose žemės teismo įrašuose (pirkimas ir pardavimas, dovanojimas, užstatymas, testamentai, teismai dėl skolų, užpuolimų, vagysčių ir plėšimų ir pan.) ir praturtinantys mūsų žinias apie tą laikmetį. Visa tai sudaro prielaidas iš naujo pažvelgti į tos epochos žmonių gyvenimą ir jų elgesį.

IŠVADOS

1. Straipsnyje nagrinėjamos rankraštinės Upytės žemės teismo knygos – neįkainojamas bajoriškos to pavieto kasdienybės XVI a. paskutiniajame dešimtmetyje tyrimų šaltinis. Jos pratęsia jau pradėtus panašius ankstesnio laikotarpio Upytės bei to meto kitų pavietų žemės teismo knygų (Kaunas, Žemaitija) tyrinėjimus.

2. Išlikusios XVI a. pabaigos Upytės žemės teismo knygos labai įvairios tiek savo įrašų turiniu, tiek ir būkle. Tuo jos neišsiskiria iš bendros šios epochos pavietų teismo knygų panoramos. Vienose jų vyrauja notariniai įrašai, kitose – juridiniai-procesiniai. Svarbia notarinių įrašų dalimi tampa finansinės operacijos – pirkimas ir pardavimas, įkeitimas ir užstatymas, o kito pobūdžio knygose randame ne tik teismo nuosprendžius, bet ir besibylinėjančiųjų skundus, vaznių pareiškimus apie savo darbą (įvedimai į valdas, teismo šaukimų padavimas, skundų ir nuostolių patvirtinimai įvykio vietose ir pan.). Tarp teisminių įrašų, be nuosprendžių, yra ir kitokių įrašų (vaznių pranešimai, skundai, bylos dalyvių atvykimo patvirtinimai ir kt.).

3. Notarinių įrašų rūšių pagausėjimas žemės teismo knygose rodo, kaip vystėsi ir lavinosi valdančiosios bajorų tautos atstovų juridinė-teisinė kultūra, kai pagrindiniu įrodymu teisme tampa raštiški įrodymai. Tai ypač svarbu, nes pavietų žemės teismai priartino paprastą lietuvių bajorą prie rašto ir teisinės kultūros, o tai palengva keitė jo mentalitetą.

Skirtingai nei to paties laikotarpio Žemaitijos žemės teismo knygos, Upytės pavieto žemės teismo medžiaga neišskirta į teismo aktų ir teismo bylų serijas. Tam turbūt turėjo įtakos dėl mažesnio nei Žemaitija teisminės apygardos ploto ir mažesnio bajorų skaičiaus ne toks intensyvus Upytės žemės teismo darbas. Ir nors šiose knygose daugiau notarinių įrašų, dar nereiškia, kad žemės teismas neatliko savo pagrindinės – teismo – funkcijos. Notariniai ir teisminiai įrašai yra skirtingi, todėl galima teigti, kad dviejų tipų įrašai knygose egzistuoja lygiagrečiai.

4. Straipsnyje remiamasi pateikta sisteminio teismo knygų turinio tyrimo schema, pagrįsti pagrindiniai tokio tyrimo postulatai. Atskyrus notarinius ir procesinius įrašus bandoma parodyti daugiabriaunį žemės teismų funkcionavimo vaizdą Upytės paviete XVI a. pabaigoje.

5. Įvairiaspalvės bajorijos gyvenimo detalės, pasitaikančios to meto teismo knygų įrašuose, atskleidžia daug daugiau to meto bajorijos gyvenimo pusių, praturtina Lietuvos kultūros istoriją ir, tikėtina, suteiks naują impulsą jų tyrimams.

Šaltiniai ir literatūra

- [1] Penktoji Upytės (1590–1592) žemės teismo knyga. *Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius* (VUB RS), fondas Nr. 7, knyga Nr. 221.
- [2] Šeštoji Upytės (1593) žemės teismo knyga. VUB RS, f. 7, knyga Nr. 222.
- [3] Septintoji Upytės (1594) žemės teismo knyga. VUB RS, f. 7, knyga Nr. 223.
- [4] Aštuntoji Upytės (1595) žemės teismo knyga. VUB RS, f. 7, knyga Nr. 224.
- [5] Devintoji Upytės (1595) žemės teismo knyga. VUB RS, f. 7, knyga Nr. 225.
- [6] Dešimtoji Upytės (1596) žemės teismo knyga. VUB RS, f. 7, knyga Nr. 226.
- [7] Vienuoliktoji Upytės (1598) žemės teismo knyga. VUB RS, f. 7, knyga Nr. 227.
- [8] Dvyliktoji Upytės (1597–1599) žemės teismo knyga. VUB RS, f. 7, knyga Nr. 228.
- [9] Tryliktoji Upytės (1599) žemės teismo knyga. VUB RS, f. 7, knyga Nr. 229.
- [10] Keturioliktoji Upytės (1599) žemės teismo knyga. VUB RS, f. 7, knyga Nr. 230.
- [11] Penkioliktoji Upytės (1600–1601) žemės teismo knyga. VUB RS, f. 7, knyga Nr. 231.
- [12] ASTRAMSKAS, Arūnas. *Panevėžio istorijos fragmentai*. Panevėžys, 1993.
- [13] DRUNGILAS, Jonas. Etnosocialinis mobilumas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje: Gruževskių giminės pavyzdys (XVI a. antroji pusė – XVIII a. pradžia). *Lietuvos istorijos metraštis, 2004-2*. Vilnius, 2005, p. 53–78.
- [14] MAKSIMAITIENĖ, Ona. *Iš Panevėžio istorijos*. Vilnius, 1992.
- [15] *Panevėžys nuo XVI a. iki 1990 m.* Panevėžys, 2003.
- [15] SAVIŠČEVAS, Eugenijus. *Žemaitijos savivalda ir valdžios elitas 1409–1566 metais*. Vilnius, 2010.
- [16] TRIMONIENĖ, Rita Regina. Bajorų luomo vedybinių ryšių atspindžiai Žemaičių žemės ir pilies teismo aktuose. XVI a. II pusė – XVII a. pirmą pusę. Iš: *Istoriniai tekstai ir vietos kultūra*. Šiauliai–Ryga, 2004, p. 167–178.
- [17] *Urządnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Spisy*. Tom II: *Wojewodztwo Trockie, XIV–XVIII wiek*. Warszawa, 2009.
- [18] VALIKONYTĖ, Irena. Priešteisminių dokumentų funkcijos ir likimas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XVI a. viduryje. *Istorijos šaltinių tyrimai*. Vilnius, 2012, t. 4, p. 93–108.
- [19] VILIMAS, Darius. Kauno žemės teismas paskutiniaisiais Stepono Batoro valdymo metais (tematinio tyrimo metmenys). *Lituanistica*, 2011, t. 57, Nr. 3(85), p. 227–242.
- [20] VILIMAS, Darius. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemės teismo sistemos formavimasis (1564–1588)*. Vilnius, 2006.
- [21] VILIMAS, Darius. LDK žemės teismų funkcija – tarp notariato ir teismo (iki 1588 m.) (lietuviškų pavietų atvejis). *Lituanistica*, 2011, t. 57, Nr. 4(86), p. 355–364.
- [22] VILIMAS, Darius. Teisminės kultūros atspindžiai Kauno pavieto žemės teismuose XVI a. devintajame dešimtmetyje. Iš: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos kraštovaizdis*. Mokslinių straipsnių rinkinys, skirtas prof. J. Kiaupienės 65-mečiui. Vilnius, 2012, p. 503–524.
- [23] VILIMAS, Darius. Upytės pavieto žemės teismo elitas ir žemės teismo kasdienybė (1566–1588). Iš: *Iš Panevėžio praeities. Upytės žemei 750 metų. Konferencijos pranešimai, Panevėžys, 2004 09 14*. Panevėžys, 2004, p. 70–91.
- [24] *Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов*. Т. I–39. Вильна, 1865–1914; т. XVII: Акты Гроденского земского суда; т. XXI: Акты Гроденского земского суда; т. XXII: Акты Слонимского земского суда; т. XXVI: Акты Упитского гродского суда.
- [25] *Опись документов Виленского Центрального Архива древних актовых книг*. Выпуск VII: Акты Упитского гродского суда за 1585–1587 гг. Вильна, 1907; Выпуск VIII: Акты Упитского гродского суда за 1584–1615 гг. Вильна, 1909.

- [26] ПОЛИЩУК, Володимир. Между процедурой и формуляром: источниковедческий анализ судебных записей замковых книг перед реформой 1564–1566 гг. (на примере луцких замковых книг 1558–1566 гг.). Іš: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos šaltiniai. Faktas. Kontekstas. Interpretacija*. Vilnius: LII l-kla, 2007, p. 355–380.
- [27] ПОЛИЩУК, Володимир. Луцький замковий уряд в адміністративній системі Великомо князівства Литовського до реформ 1564–1566 рр. *Український історичний журнал*, 2003, № 2, с. 3–13; 2005, № 1, с. 108–124.
- [28] РАДАМАН, Андрей. Арганізація и склад полацкога земскаго суда ў другой палове XVI – першай трэці XVII ст. *ГЕРОЛД-LITHERLAND*, № 18, 2011, Горадня–Менск, с. 21–36.
- [29] *Русская историческая Библиотека (РИБ)*, т. 30. Юрьев, 1914.
- [30] ШАЛАНДА, Алексей. Земскі суд Гарадзенскага павета ў 1555–1564 гг. Іš: *Гарадзенскі палімпсест. 2009. Дзяржаўныя установы і палітычнае жыццё. XV–XX стст.* Гарадня, 2009, с. 35–64.
- [31] ШАЛАНДА, Алексей. Дарэформенны земскі суд Гарадзенскага павета ў 1562–1564 гг. Іš: *Гарадзенскі палімпсест. 2010. Асоба, грамадства, дзяржава жыццё. XV–XX стст.* Гарадня, 2011, с. 45–56.
- [32] СЛИЖ, Наталия. Наталля Сліж. Вяноуныя запісы ў кнізе Гарадзенскага земскаго суда за 1578–1579 гг. Іš: *Гарадзенскі палімпсест. Дзяржаўныя установы і палітычнае жыццё у XV–XX стст.* Гарадня, 2009, с. 65–74.
- [33] СТАРЧЕНКО, Наталия. Вбивство князів Четвертинских 1576 р.: судовий процес та замірэння на Волини в кінці XVI ст. *In СОЦІУМ. Альманах сацыяльнай історыі*, 2007, выпуск 7, с. 83–110.
- [34] СТАРЧЕНКО, Наталия. Судова реторика як вияв цінностей волинскай шляхты кінця 16 ст. (на прыклады справы про вбивство Балтазара Гнівоша з Олексова). *In СОЦІУМ. Альманах сацыяльнай історыі*, 2010, выпуск 9, с. 318–360.

DARIUS VILIMAS

Nobles in the Upytė District Court according to Land Court Books (final decade of the 16th century)

Summary

The article discusses the extant land court books of Upytė District (powiat) dating back to the final decade of the 16th century (11 units); it analyses their thematic content and makes assumptions for their further analysis. The given facts make it clear that the land court books of Upytė District were dominated by notarial records, whereas judicial (legal) records did not even exceed one third of the records in the books. It can be presumed that in the period under analysis the nobles residing in the district were more concerned with the matters of preservation of their documentation rather than litigation. Nevertheless, even though the district's land court books are dominated by notarial records in quantitative terms, it does not mean that the land court in Upytė did not carry out its principal – judicial – function. To put it simply, the notarial and judicial records differ by their type; thus, it can be stated that the records of the two types existed in parallel in the books.

Key words: GDL district land court books, Third Lithuanian Statute, GDL nobility, Upytė District